

mgr Kacper Oleksy

doktorant w Zakładzie Postępowania Karnego
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

AUTOREFERAT
ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

PT. FUNKCJA KOMPENSACYJNA PROCESU KARNEGO.
ZAGADNIENIA MODELOWE NA TLE HISTORYCZNYM, SYSTEMOWYM
I EMPIRYCZNYM.

Promotor: **dr hab. prof. ucz. Maria Rogacka-Rzewnicka (UW)**

Recenzenci: **dr hab. prof. ucz. Ewa Kruk (UMCS)**

dr hab. prof. ucz. Jarosław Zagrodnik (UŚ)

Warszawa, listopad 2020 roku

1. Okoliczności uzasadniające wybór i sposób sformułowania tematu rozprawy doktorskiej

Problematyka kompensacji w prawie karnym *sensu largo*, rozumianej jako naprawienie szkód (zarówno majątkowych, jak i niemajątkowych) wyrządzonych przestępstwem, stanowi na przestrzeni ostatnich kilku dziesięcioleci przedmiot aktywnej działalności prawodawczej i żywego zainteresowania nauki prawa. Ten stan rzeczy jest jednak pokłosiem długich stuleci, w których zagadnienie powyższe oraz źródłowy dla niego problem pozycji pokrzywdzonego przestępstwem w procesie karnym były zmarginalizowane. Prawo karne nie zważało w większym zakresie na stanowisko i interesy ofiary przestępstwa, dlatego nie zajmowało się w szerszy sposób wyrównaniem uszczerbków, które sprawca przestępstwa wyrządził ofierze. Prawo karne stawało się bowiem w tamtej epoce narzędziem sprawowania władzy przez rosnące w siłę państwa narodowe, skoncentrowanym na ochronie interesu publicznego i efektywnym utrzymywaniu porządku publicznego.

Na zmianę podejścia do tytułowego zagadnienia złożyło się szereg czynników, prowadząc do daleko idących zmian w prawie (od prawa międzynarodowego po prawa krajowe), których wspólnym mianownikiem była poprawa pozycji procesowej pokrzywdzonego przestępstwem i zapewnienie mu możliwości dochodzenia swoich roszczeń odszkodowawczych wynikłych z przestępstwa w tym samym procesie karnym, w którym organy władzy publicznej domagają się dla oskarżonego kary kryminalnej. Prawo polskie z pewnym opóźnieniem zaczęło uwzględniać te tendencje, czego kulminacją było wyodrębnienie w Kodeksie karnym („**KK**”) w 2015 roku tzw. środków kompensacyjnych – trzeciego, obok kar i środków karnych, rodzaju prawnych form reakcji na przestępstwo. Przedmiotowa zmiana stanu prawnego stanowi zatem najbardziej rudymmentarny powód zajęcia się od strony naukowej problematyką kompensacji, szczególnie w konfrontacji z panującymi w tym zakresie globalnymi tendencjami.

Ograniczenie się w rozprawie doktorskiej do omówienia samej zmiany stanu prawnego byłoby jednak niewystarczające z perspektywy nadania takim rozważaniom waloru wkładu w rozwój nauki prawa. Przeprowadzona kwerenda w zakresie polskiej literatury przedmiotu ukazała bowiem niedobór aktualnych, odpowiadających stanowi prawnemu ukształtowanemu po 2015 roku, opracowań tej problematyki, a nadto – brak kompleksowego opracowania tej problematyki od strony zagadnień proceduralnych, z wyeksponowaniem roli procesowego instrumentarium egzekwowania prawa karnego materialnego w zapewnieniu pokrzywdzonemu ochrony prawnej w zakresie jego roszczeń odszkodowawczych. Prace procesualistyczne poświęcone tym zagadnieniom miały charakter monograficzny i dotyczyły, w

poprzednim stanie prawnym, nieistniejących już instytucji powództwa adhezyjnego i zasądzenia odszkodowania z urzędu (przede wszystkim prace W. Daszkiewicza). Po uchwaleniu kodyfikacji karnej z 1997 roku pojawiały się prawie wyłącznie nieliczne prace monograficzne z perspektywy materialnoprawnej (głównie prace Z. Gostyńskiego, pionierskie na gruncie aktualnej kodyfikacji).

Referowana rozprawa doktorska stanowi zatem w zamierzeniu syntezę zagadnień związanych z kompensacją w prawie i procesie karnym, omawiającą nowe rozwiązania prawne od strony modelowej. Oznacza to, że praca skupia się na zrekonstruowaniu i krytycznej analizie kompensacji jako elementu (a także, zgodnie z tytułem rozprawy, funkcji) procesu karnego z perspektywy modelu tego procesu, a zatem zagadnienia wykraczającego poza li tylko aktualny stan normatywny i czysto dogmatyczny komentarz, z ambicją stworzenia opracowania trwałego, odpornego na obecnie liczne, ekspresowe i nieprzemyślane, zmiany legislacyjne. Dla analizy takiej nieodzowne wydaje się rozpoznanie tła historycznego badanej problematyki, co już wyżej zostało wyeksponowane, a także kwestii systemowych (zarówno systemu prawa w ogólności, jak i jego podsystemu w postaci prawa karnego *sensu largo*). Ze względu na silnie obecny w naukach prawnych aspekt aplikacyjny (bowiem nauki te, w obszarze dyscyplin dogmatycznych, mają charakter stosowany), niezbędne było również zestawienie wyników analiz teoretycznych z badaniami empirycznymi praktyki stosowania prawa. Powyższe zakresy rozprawy wyjaśniają ukształtowanie jej tytułu w brzmieniu **„Funkcja kompensacyjna procesu karnego. Zagadnienia modelowe na tle historycznym, systemowym i empirycznym”**. Praca poświęcona jest jednocześnie zagadnieniom materialnoprawnym i formalnoprawnym (procesowym), ze względu na przyjmowane założenie (o czym niżej) o ich ścisłej współzależności na gruncie prawa karnego jako gałęzi prawa.

2. Tezy i pytania badawcze rozprawy doktorskiej

Jakkolwiek zagadnienia metodologiczne pracy przeplatają się z jej głównymi tezami i postawionymi pomocniczymi pytaniami badawczymi (bowiem część z nich jest efektem przyjętych założeń metodologicznych), w pierwszej kolejności należy przedstawić te właśnie kluczowe z perspektywy przedsięwzięcia naukowego zagadnienia, stanowiące badawczy cel i sens opracowania rozprawy doktorskiej.

W rozprawie postawiono trzy tezy naczelné. Pierwsza z nich co do ważności, definiująca zasadniczą konstrukcję i kierunek rozprawy, brzmi: **(1) współczesny polski (i nie tylko) proces karny pełni funkcję kompensacyjną**. Taka jego funkcja jest zarówno postulatem większości doktryny procesu karnego (tj. doktryna postuluje, by rzeczywiście, a nie tylko

w założeniu, pełnił taką funkcję), jak i jest wpisana w normatywny kształt procesu karnego. Również faktyczny sposób działania procesu karnego prowadzi do wypełniania tej funkcji. Zastrzec należy, że teza ta związana jest z określonymi, poczynionymi w pracy, ustaleniami co do definicji pojęcia „funkcji” w prawie. Druga teza postawiona w rozprawie doktorskiej głosi, iż **(2) nabywanie przez proces karny funkcji kompensacyjnej ma charakter długofalowej tendencji rozwojowej prawa i procesu karnego**, która pojawiła się kilka dziesiątek lat temu i ciągle ma przed sobą perspektywę rozwoju, choć korzeniami tkwi w zamierzchłej przeszłości. Nie sposób sobie współcześnie wyobrazić procesu karnego, w żadnej jego społecznie i moralnie akceptowalnej postaci, bez kompensacji. Trzecia teza pracy odnosi się konkretnie do stanu polskiego procesu karnego w dacie ukończenia niniejszej rozprawy: zgodnie z tą tezą, **(3) prawidłowe i efektywne wypełnianie przez polski proces karny funkcji kompensacyjnej wymaga pewnych uprawnień normatywnych i praktycznych.**

Obok powyższych, wiodących tez rozprawy, sformułowano szereg następujących pytań badawczych o charakterze pomocniczym:

- 1) jaka jest relacja między kompensacją a poszczególnymi fazami rozwoju historycznego prawa i procesu karnego? Czy kompensacja stanowiła czynnik współkształtujący treść i formę tego prawa?
- 2) jakie są filozoficzno-prawne uzasadnienia dla obecności kompensacji w prawie karnym *sensu largo*? Jakie zapatrywania na kompensację można wyrażać w kontekście przyjmowanych założeń polityki kryminalnej?
- 3) jak zagadnienie kompensacji ujmowane jest w aktach prawa międzynarodowego, w tym prawa unijnego bezpośrednio obowiązującego w Polsce oraz w wiążących Polskę umowach międzynarodowych?
- 4) jak do kompensacji w prawie karnym *sensu largo* ustosunkowują się obce systemy prawne? Czy są w tym zakresie różnice kulturowo-prawne między podejściem prawa kontynentalnego oraz *common law*? Jakie są zależności między fundamentalnymi wartościami i zasadami danego systemu prawa a pozycją normatywną kompensacji?
- 5) jak przedstawiała się ewolucja instytucji kompensacyjnych w polskim prawie i procesie karnym po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku? Jak należy ocenić trafność podejmowanych w tym zakresie decyzji ustawodawczych i jak wpływają one na aktualny stan prawny?
- 6) jaki jest aktualny stan prawny w zakresie kompensacji w polskim prawie karnym *sensu largo*? Czy można mówić o określonym „systemie” czy też „modelu” instytucji kompensacyjnych? Jakie problemy

interpretacyjne wiążą się z wykładnią obowiązujących w tym zakresie przepisów, szczególnie art. 46 § 1 KK?

- 7) jak przedstawia się praktyka sądowego stosowania instytucji kompensacyjnych i czy z praktyki tej można wyprowadzić postulaty co do zmiany obowiązujących przepisów?
- 8) jak rozpatrywać kompensację w kontekście zagadnienia funkcji prawa (i funkcji w prawie), w tym funkcji procesu karnego? Czy aktualne systematyzacje (typologie) funkcji stanowią adekwatny punkt wyjścia do analizy, czy może wykształcanie się funkcji kompensacyjnej wymaga przeprowadzenia pewnych korekt w tych klasyfikacjach?
- 9) jaka jest relacja między kompensacją a proponowanymi w literaturze, ujętymi *in abstracto*, modelami procesu karnego? Z którymi z tych modeli jest ona kompatybilna, a do których nie pasuje? Czy kompensacja stanowi czynnik wpływający na ewolucję paradygmatu procesu karnego?

3. Zagadnienia metodologiczne rozprawy doktorskiej

Badanie problemu tak złożonego i wieloaspektowego jak naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem (będące, w gruncie rzeczy, zbiorem różnych problemów) wymagało na wstępie dokonania stosownej operacjonalizacji metodologicznej na dwóch płaszczyznach: po pierwsze, przyjęcia określonych założeń metodologicznych, a po drugie – wyboru adekwatnych metod badawczych. Jest to kwestia kluczowa z perspektywy naukowej prawidłowości prowadzonej analizy.

Na potrzeby przygotowanej rozprawy przyjęto następujące założenia metodologiczne, związane z istotą prawa w ogóle oraz pozycją i rolą nauk prawnych w objaśnianiu swojego przedmiotu badań:

- 1) **prawo jest częścią kultury**, co oznacza, że jako wytwór działalności człowieka polegającej na odnoszeniu się do świata wartości, w tym w wypadku prawa, w ujęciu Gustava Radbrucha, do idei sprawiedliwości, nie może być traktowane jako istniejące poza światem kultury, bez łączności z innymi jego elementami (moralnością, filozofią, religią, sztuką, obyczajem, itd.), ale musi być rozpatrywane w powiązaniu z przynajmniej niektórymi z tych wytworów człowieka;
- 2) **prawoznawstwo jest nauką społeczną o ograniczonej autonomii metodologicznej**, albowiem jako takie nie posiada własnej, swoistej, niezapożyczonej od innych nauk metody; albo wprost stosuje metody innych nauk (historyczną, socjologiczną), albo w daleko idący sposób adaptuje te metody do własnych celów (gdyż metoda dogmatyczna jest w

istocie znacznie zmodyfikowaną metodą interpretacji humanistycznej tekstu kultury), ze względu na aplikacyjny charakter nauki prawa;

- 3) większą pewność rezultatów badań daje **pluralizm metodologiczny**, co wydaje się być założeniem prawdziwym nie tylko w nauce w ogóle, ale co ma szczególne przełożenie na badanie zjawiska tak wieloaspektowego jak kompensacja;
- 4) **celem nauk prawnych** jest zarówno **wykładnia tekstu prawnego**, jak i **opisanie realnego funkcjonowania wynikającej z niego normy**, oraz **krytyka** poczynionych na obydwu płaszczyznach ustaleń;
- 5) **prawo karne materialne i procesowe muszą być analizowane w ścisłym związku, jako współzależne sfery prawa represyjnego, zaś prawo procesowe obdarzone jest (ograniczoną) autonomią** – to założenie, być może najbardziej kontrowersyjne w ramach samej nauki prawa, wydaje się nieodzowne dla uniknięcia wzajemnej alienacji nauk penalnych w ich zakresie materialnoprawnym i procesowym; uświadomienie sobie przenikania się tych sfer w poszczególnych, realnych instytucjach prawnych może przysłużyć się dokonaniu wartościowych poznawczo spostrzeżeń.

Teza o ograniczonej autonomii prawa procesowego wymaga nieco szerszego, choć nadal skrępowanego ramami autoreferatu, rozwinięcia. Dominujące, a na pewno tradycyjne, ujęcie relacji między prawem karnym materialnym i procesowym zakłada służebną rolę tego drugiego względem pierwszego. Proces karny stanowi bowiem, co oczywiste, instrument realizacji norm prawa karnego materialnego nakazujących ukaranie naruszcyciela określonej normy tego prawa. Wydaje się jednak, że teza o ograniczonej autonomii prawa karnego procesowego znajduje uzasadnienie w co najmniej kilku argumentach, z których przedstawić wypada dwa. Pierwszy argument dotyczy rosnącej roli sprawiedliwości proceduralnej, polegającej na realizacji naczelnej idei prawa nie tylko w aspekcie właściwego (sprawiedliwego materialnie) rozstrzygnięcia (winny/niewinny, obowiązany do np. zapłaty/wolny od zobowiązania, itd.), ale również w aspekcie rzetelnej, powtarzalnej i umacniającej prawa jednostki procedury osiągania tego rezultatu. W sferze prawa karnego powoduje to sytuacje, w których wymogi sprawiedliwości proceduralnej (domniemanie niewinności, prawo do obrony) utrudniają osiągnięcie sprawiedliwości materialnej, a zatem – prawo procesowe nie spełnia swojego „naczelnego” celu w postaci wyegzekwowania normy materialnoprawnej, nie tracąc zarazem nic ze swojej wagi i samodzielności. Drugi argument wynika ze specyficznej roli i sposobu funkcjonowania prawa karnego. Nie wdając się w spór wokół koncepcji struktury norm prawa karnego, należy zauważyć, że centralna dla

wyróżnienia tej gałęzi prawa sankcja (gdziekolwiek by nie była umiejscowiona) wymaga dla swojego wdrożenia procesu karnego. Sankcja nie może być nałożona poza procesem, a każde zachowanie przypominające sankcję, ale zrealizowane bez uruchomienia procesu karnego (np. samowolne uwięzienie na kilka lat przyłapanego na gorącym uczynku złodzieja), jest bezprawiem. Okoliczność ta odróżnia prawo karne od choćby prawa cywilnego, w którym realizację praw i obowiązków stron stosunków prawnych, w tym sankcji wynikających z naruszenia tych obowiązków, pozostawiono co do zasady stronom tych stosunków, z jedynie pomocniczym oddziaływaniem instrumentarium procesu cywilnego (np. kontrahent naruszający umowę ma obowiązek i może samodzielnie zapłacić zastrzeżoną na taką okoliczność karę umowną, bez konieczności uzyskiwania orzeczenia sądowego – dopiero gdy odmawia zapłaty, istnieje podstawa do wystąpienia na drogę sądową). O ile zatem w prawie prywatnym proces ma w istocie charakter subsydiarny, o tyle w prawie karnym trudno o takiej subsydiarności w odniesieniu do egzekucji sankcji mówić.

Jeżeli chodzi o metody zastosowane w rozprawie doktorskiej, to jest ich, zgodnie z sygnalizowanym już założeniem pluralizmu metodologicznego, kilka. Centralny charakter ma **metoda interpretacji humanistycznej**, przede wszystkim w postaci **metody dogmatycznej**, przy pomocy której analizowano przepisy obowiązującego w Polsce prawa, ale również w postaci klasycznej, służącej analizie tekstów filozoficznych czy z zakresu ogólnej teorii nauki, w tym nauki prawa. Druga co do częstości użycia w rozprawie jest **metoda historyczna**, zastosowana zarówno w zakresie prezentacji historycznej ewolucji kompensacji, jak i filozoficzno-prawnych poglądów na nią. Metodom tym towarzyszy **metoda porównawcza**, przy pomocy której zaprezentowano prawo międzynarodowe oraz prawo obce w badanym zakresie, zestawiając je z prawem polskim, a także **metoda badań dokumentów** (akt spraw sądowych), służąca poczynieniu ustaleń empirycznych co do praktyki stosowania badanych w rozprawie instytucji.

4. Struktura rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska liczy **272 strony** i składa się z **7 rozdziałów**, poprzedzonych **Wprowadzeniem**, zawierającym nakreślenie założeń i planu pracy oraz **Zakończeniem**, w którym zawarto wnioski *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda* oraz ogólne wnioski natury teoretycznej. Na końcu rozprawy doktorskiej umiejscowiono jej bibliografię, liczącą 276 pozycji. Struktura rozprawy jest pokłosiem postawionych pytań badawczych i zastosowanych w rozprawie metod, w przybliżeniu zatem każdy rozdział odpowiada na jeden zespół pytań (zgodnie z wyliczeniem w punkcie 3 powyżej), przy zastosowaniu jednolitej, właściwej do charakteru tych pytań, metody.

W **rozdziale 1** przedstawiono historyczne źródła kompensacji w prawie i procesie karnym. Dokonano przeglądu historycznego rozwoju instytucji służących kompensacji od starożytności po początki XX wieku. Starano się wykazać, że **rola kompensacji jako czynnika ewolucji paradygmatu prawa i procesu karnego** datuje się od najdawniejszych dziejów prawa, a jej rugowanie z prawa karnego miało znaczenie dla jego ukształtowania jako gałęzi prawa publicznego, a nie prywatnego. Przedstawiono również historyczne źródła powrotu zagadnień kompensacyjnych do spektrum zastosowania prawa karnego, w związku z rozwojem szkoły socjologicznej prawa karnego na przełomie XIX i XX wieku.

W **rozdziale 2** zawarto rozważania filozoficzno-prawne i z zakresu nauk społecznych dotyczące kompensacji, pogrupowane według trzech ujęć problemowych, zamiast porządku ściśle chronologicznego. Wskazano, iż kompensacja była w tych ujęciach rozważana jako **przedmiot indywidualnego obowiązku jednostki** (filozofia chrześcijańska, I. Kant, T. Kotarbiński), jako **warunek ładu społecznego** (Arystoteles, J. Locke, G. Hegel, É. Durkheim, N. Christie i nurt *restorative justice*) oraz jako **transakcja wymiany** (J. Bentham, G. Simmel, G.S. Becker i ekonomiczna analiza prawa). Przedstawiono również problematykę kompensacji na tle sporu między dwiema dominującymi we współczesnym dyskursie filozofiami politycznymi liberalizmu i komunitaryzmu, z jednoczesnym wskazaniem instrumentalnego wykorzystywania zagadnień kompensacji (i mechanizmów prawa karnego w ogóle) przez rozmaite odmiany populizmu.

W **rozdziale 3** omówiono prawno-międzynarodowe i unijne standardy związane z kompensacją, a także zarysowano system instytucji kompensacyjnych w dwóch systemach prawa obcego – prawie francuskim i prawie angielskim. **Kompensacja okazuje się być zagadnieniem uwzględnianym przez prawo międzynarodowe w stosunkowo daleko idącym stopniu**, albowiem szereg norm tego prawa nakłada na państwa obowiązki w zakresie zapewnienia ofiarom dostępu do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w procesie karnym, a wręcz **przyznaje ofiarom (jak prawo unijne) bezpośrednio stosowalne uprawnienia do żądania naprawienia szkody w toku procesu karnego** od sprawcy przestępstwa. Równocześnie, analiza obcych systemów prawa pokazuje, iż kompensacja może stanowić istotny składnik społecznej reakcji na przestępstwo, a **w wypadku francuskiego procesu karnego jest wręcz wpisana w istotę i fundamenty aksjologiczne tej procedury karnej**, albowiem zbudowana wokół interesu kompensacyjnego ofiary akcja cywilna (*action civile*) jest jedną z dwóch „sił napędowych” tej procedury i warunkiem jej funkcjonowania. Niemniej, przynależąca do kręgu *common law* procedura karna angielska także posiada narzędzia rozstrzygania o obowiązkach odszkodowawczych sprawcy względem ofiary w toku procesu karnego, czyniąc takie

rozstrzygnięcia warunkami charakterystycznego dla procedur karnych *common law* oportunistycznego odstępowania od ścigania przestępstwa.

W **rozdziale 4** przedstawiono historyczne (tj. nieobowiązujące) instytucje kompensacyjne polskiego prawa i procesu karnego, ukształtowanego po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku i rozwijającego się w formie trzech kolejnych kodyfikacji (z lat 1928-1932, z 1969 roku i z 1997 roku). Wskazano, iż przez dziesięciolecia polskie prawo karne opierało się na **procesowym modelu dochodzenia roszczeń cywilnych w sprawie karnej**, albowiem centralną instytucją było w tym zakresie **powództwo adhezyjne**. Jego praktyczna nieefektywność przyczyniła się do uchylecia tej instytucji, co jednak trudno – z omówionych szczegółowo w rozdziale powodów – ocenić jednoznacznie pozytywnie. Z innych istotnych zagadnień, w rozdziale tym **poddano stanowczej krytyce uchylene instytucji tzw. umorzenia kompensacyjnego (dawny art. 59a KK)**, funkcjonującej przez 9 miesięcy w obrocie prawnym w latach 2015-2016, widząc w tej decyzji ustawodawczej nieuzasadnione zmarnowanie szansy na proces karny lepiej odpowiadający na potrzeby pokrzywdzonych, społeczne poczucie sprawiedliwości i konieczność usprawnienia (przyspieszenia) postępowania karnego.

W **rozdziale 5** zaprezentowano aktualny stan prawny w zakresie instytucji kompensacyjnych w polskim prawie karnym *sensu largo*. Wskazano na to, iż wyodrębnienie środków kompensacyjnych, jakkolwiek jest rozwiązaniem kierunkowo słusznym, zawiera pewne nieścisłości koncepcyjne i nie do końca jasno wyraża zamierzenie ustawodawcze w tym zakresie. **Główną uwagę poświęcono art. 46 § 1 KK, jako że jest to obecnie jedyna forma szeroko rozumianej „akcji cywilnej” w postępowaniu karnym.** Opowiedziano się, w odniesieniu do tej instytucji, za jej mieszanym, **materialno-procesowym charakterem**, z równoczesnym wskazaniem, iż w zakresie materialnoprawnym ma ona **charakter cywilny**, albowiem prawa i obowiązki, o których rozstrzyga się na podstawie art. 46 § 1 KK, a także normy prawne, które są podstawą tego rozstrzygnięcia, są normami prawa cywilnego, a nie karnego – prawnokarne są jedynie procesowe warunki wdrożenia tej instytucji (przede wszystkim skazanie sprawcy). Omówiono ponadto szereg szczegółowych problemów procesowych związanych ze stosowaniem art. 46 § 1 KK, wskazując m.in. na niejasność co do tego, jak należy formułować wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody, brak określenia przesłanek orzekania tego środka z urzędu, wątpliwości co do rozkładu ciężaru dowodu w zakresie wykazywania szkody i krzywdy podlegających naprawieniu oraz problemy postępowania odwoławczego, w tym przede wszystkim niespójność między domniemaniami prawnymi co do zakresu zaskarżenia a konstrukcją względnych przyczyn odwoławczych mogących mieć zastosowanie do zaskarżania rozstrzygnięcia o

środkach kompensacyjnych. Dalsze partie rozdziału poświęcono innym instytucjom *stricte* procesowym związanym (choć w różny sposób) z kompensacją, w tym zabezpieczeniu majątkowemu, mediacji i postępowaniom odszkodowawczym z rozdziału 58 Kodeksu postępowania karnego. Zaprezentowano również krytyczne uwagi dotyczące aktualnego stanu państwowej kompensaty dla ofiar przestępstw oraz ocenę całokształtu problematyki zawartej w rozdziale 5 przez pryzmat wcześniej przywołanych (w rozdziale 3) standardów międzynarodowych i unijnych odnoszących się do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem.

W **rozdziale 6** przedstawiono wyniki własnych badań empirycznych dotyczących stosowania instytucji kompensacyjnych, opartych o analizę akt około 90 spraw karnych z sądów apelacji warszawskiej. Ze względu na wielość rodzajów spraw, w których mogą pojawić się roszczenia pokrzywdzonych, zdecydowano się na wybór jednej ich kategorii, a mianowicie **spraw o oszustwo (art. 286 § 1 KK)**. Wybór ten uzasadniono ogromną, niestety, społeczną doniosłością stypizowanego w art. 286 § 1 KK przestępstwa. Składają się na nią jego znaczne rozpowszechnienie i społeczna szkodliwość, wyrażająca się w dotkliwym naruszeniu praw majątkowych pokrzywdzonego i podważaniu społecznego zaufania w obrocie prawno-gospodarczym, a także możliwość popełnienia oszustwa w różnych postaciach faktycznych (jako przestępstwa pospolitego, gospodarczego, itd.). Przeprowadzone badania unaocznily, że instytucje kompensacyjne mają stałe i trwałe miejsce w praktyce sądów z badanego obszaru kraju (w około połowie badanych spraw był orzekany obowiązek naprawienia szkody). Odrębnym zagadnieniem jest możliwość uogólnienia tych wyników na całą Polskę, choć wydaje się, że istnieją przesłanki do bardzo ostrożnej ekstrapolacji tego wyniku na inne okręgi sądowe. Równocześnie, trudno uzyskany wynik uznać za przejaw satysfakcjonującego, z perspektywy systemowych założeń, poziomu obecności rozstrzygnięć kompensacyjnych w sprawach karnych. Przeprowadzone badania ujawnily zarazem, szereg praktycznych problemów związanych ze stosowaniem kompensacji, przede wszystkim w sytuacjach zmiany wierzyciela (tj. przykładowo sprzedaży roszczeń wynikłych z oszukańczego zawarcia umowy przez uprawnionego z ich tytułu, tj. pokrzywdzonego), a także nadal bardzo ograniczone stosowanie mediacji czy też zabezpieczenia majątkowego w tych sprawach (szczególnie przy stosunkowo niewielkich, choć niekoniecznie z perspektywy majątności pokrzywdzonych, kwotach uszczuplonego mienia).

W **rozdziale 7** zawarto, jako klamrę dla rozważań z rozdziałów poprzedzających, **analizę pojęcia funkcji procesu karnego oraz przedstawiono własną propozycję w tym zakresie, obejmującą wyróżnienie funkcji kompensacyjnej procesu karnego**. Omówiono interakcje między modelem procesu karnego a modelem kompensacji

przyjętym w prawie polskim, w tym oddziaływania między kompensacją a koncepcyjnymi założeniami polskiego procesu karnego (np. zasadami procesowymi). Skonfrontowano instytucje kompensacyjne z warunkami sprawiedliwości proceduralnej procesu karnego, wskazując na to, iż kompensacja wzmacnia ograniczoną autonomię procesu karnego w stosunku do prawa materialnego. Na tle prezentowanych w literaturze zagranicznej modeli procesu (H. Packera, M. Damaški) przeanalizowano kompensację jako czynnik ewolucji modelu oraz paradygmatu procesu karnego.

5. Główne wnioski rozprawy doktorskiej i jej znaczenie teoretyczne, praktyczne oraz społeczne

Zasadnicze wnioski rozprawy można zebrać w trzy grupy. Pierwsza wiąże się z weryfikacją tez badawczych postawionych na wstępie i pytań badawczych tam sformułowanych. **Omawiana rozprawa doktorska i badania w niej przeprowadzone doprowadziły do potwierdzenia postawionych tez badawczych.** Pozytywna weryfikacja tezy o tym, że współczesny proces karny pełni funkcję kompensacyjną, dokonała się zarówno na polu ustaleń teoretycznych (tj. założeń, na których budowany jest system prawa), jak i analizy konkretnych norm prawnych. Wykazano również, iż kompensacja jest czynnikiem ewolucji procesu karnego, a wzrost znaczenia funkcji kompensacyjnej – aktualną tendencją rozwojową tego procesu, ściśle sprzężoną z umacnianiem rządów prawa i ochrony praw jednostki, demokratyzacją społeczeństw ludzkich oraz poszukiwaniem fundamentów wspólnotowości. Potwierdziła się również teza o konieczności pewnych modyfikacji w instytucjach kompensacyjnych polskiego prawa i procesu karnego, albowiem zawierają one elementy niesłużące realizacji celu istnienia tych instytucji.

Pozytywna weryfikacja ostatniej z tez badawczych pozwala na płynne przejście do drugiej grupy wniosków, obejmującej konieczne postulaty *de lege ferenda*. Na ich czoło wysuwa się **postulat, aby nadać wnioskowi z art. 46 § 1 KK charakter stanowczy, bezwzględnie obligujący sąd do orzeczenia o naprawieniu szkody bądź zadośćuczynieniu krzywdzie w razie złożenia wniosku.** Ten środek kompensacyjny powinien stać się standardowym elementem orzeczeń stwierdzających winę w postępowaniu karnym, a sądy karne nie powinny mieć możliwości pominięcia problematyki odszkodowawczej. Ze zmianami dotyczącymi obowiązku naprawienia szkody powinna być powiązana kompleksowa refleksja nad statusem i kształtem instytucji nawiązki. Do innych koniecznych zmian zaliczono **przywrócenie instytucji tzw. umorzenia kompensacyjnego z dawnego art. 59a KK**, a także **gruntowną reformę państwowej kompensaty dla ofiar przestępstw**, albowiem w obecnym stanie prawnym stanowi ona iluzoryczną czy wręcz

falszywą obietnicę pomocy dla znajdujących się często w dramatycznej sytuacji ofiar najcięższych przestępstw z użyciem przemocy.

Ostatnia grupa wniosków obejmuje postulaty *de lege ferenda*, ale sięgające w dalszą przyszłość, bowiem ich wdrożenie wymagałoby fundamentalnych zmian w systemie sprawiedliwości karnej. W ogólnych zarysach, zmiana taka powinna obejmować **wyeksponowanie osoby pokrzywdzonego już w przepisach prawa karnego materialnego, a w prawie procesowym przyznanie pokrzywdzonemu proceduralnie ukształtowanego uprawnienia do uzyskania kompensacji**, symetrycznego względem prawa do obrony oskarżonego. Równocześnie, **procesowy system reakcji karnej na przestępstwo powinien być ukształtowany jako system kilkupoziomowy**, w którym możliwość i zasadność dokonania kompensacji decydowałaby nawet o zaniechaniu ścigania karnego albo pozwalałaby na zastosowanie uproszczonych, konsensualnych trybów orzekania, w miejsce kompleksowego postępowania zwyczajnego. **Kompensacja może zatem pełnić kluczową rolę w prawie i procesie karnym nastawionych na rozwiązywanie konfliktów społecznych** wywołanych przestępstwem (lub których przestępstwo jest jedynie przejawem).

Znaczenie teoretyczne rozprawy przejawia się w zaoferowaniu nauce syntezy zagadnień związanych z funkcją kompensacyjną procesu karnego i kompleksowym opracowaniu tej problematyki „z lotu ptaka” – od poziomu założeń filozoficzno-prawnych, przez historię prawa, po normatywne konkrety i praktyczne funkcjonowanie omawianych instytucji, z równoczesnym sformułowaniem postulatów i prognoz co do dalszego rozwoju nauki prawa i przedmiotu jej badań w tym zakresie.

Znaczenie praktyczne rozprawy jest widoczne w zidentyfikowanych problemach w wykładni przepisów dotyczących instytucji kompensacyjnych, które wymagają albo rozwiązania w orzecznictwie, albo poprzez zmiany legislacyjne, czemu dodatkowo służą sformułowane w rozprawie konieczne postulaty *de lege ferenda*. W tym sensie, rozprawa może stanowić podstawę prac i decyzji ustawodawczych.

Znaczenie społeczne rozprawy wiąże się z zaprezentowaniem zagadnienia kompensacji jako czynnika ewolucji prawa karnego *sensu largo* i prawa w ogóle. Takie przemiany, w ramach funkcji dynamizującej, ochronnej i wychowawczej prawa, mogą wpływać na ukształtowanie postaw społecznych skupiających się na pomocy ofiarom przestępstw oraz na rozwiązywaniu konfliktu społecznego będącego skutkiem lub przyczyną przestępstwa, a nie wyłącznie na retrybucyjnym ukaraniu sprawcy, które – czego dowodzą doświadczenia historyczne – nie doprowadziło do eliminacji szeregu najistotniejszych czynników etiologicznych zjawiska przestępczości.